

ULJANOW – CZŁOWIEK BEZDOMNY. UWAGI O KSIĄŻCE HELEN RAPPAPORT

PIOTR KULIGOWSKI

Abstrakt: Helen Rapport w swojej książce *Conspirator: Lenin in Exile* proponowała nowe spojrzenie na emigracyjny okres życia Lenina, to jest na lata 1902–1917, jako na czas najistotniejszy w życiu rosyjskiego rewolucjonisty. Ten sposób ujęcia zagadnienia otwiera przestrzeń dla nowych interpretacji, ale także wiąże się z określonymi problemami. Rapport udało się do pewnego stopnia „odbrać” Lenina i ukazać go jako postać, której cechy i światopogląd wówczas dopiero się kształtowały. Z drugiej jednak strony, książka zawiera sporo słabo ugruntowanych źródłowo, lecz „sensacyjnych” wątków, które w dużej mierze zapewniły jej rozgłos. Rapport nie dała również przekonujących odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób pobyt w różnych krajach Europy wpłynął na ewolucję światopoglądową Lenina, ograniczając się w tej sferze do referowania kolejnych prac rosyjskiego rewolucjonisty lub do prób przyjrzenia się im przez pryzmat jego cech psychologicznych.

Słowa kluczowe: biografia, bolszewizm, emigracja, konspiracja, Lenin.

Życie Włodzimierza Lenina od kilku dziesięcioleci przyciąga uwagę licznych biografów. Po 1991 roku, za sprawą otwarcia przepastnych rosyjskich archiwów dla badaczy z Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych, nastąpił prawdziwy wysyp publikacji poświęconych różnym aspektom życia i politycznej aktywności Uljanowa¹. Jednocześnie jednak w obliczu rozrastającej się w postępie raczej geometrycznym niż arytmetycznym bibliografii prac na temat Lenina niełatwo jest sformułować nowatorską syntezę jego życia czy poglądów bez przemierzania już wydeptanych ścieżek czy osuwania się w banał. Ta trudna sztuka udała się do pewnego stopnia Helen Rappaport². Zaletą jej pracy jest to, że uwrażliwia ona czytelnika na kwestie niedostrzegalne na pierwszy rzut oka; na to, co ukryte za zasłoną – czytanych i interpretowanych politycznie – pięćdziesięciu pięciu tomów dzieł wszystkich rosyjskiego rewolucjonisty. Aczkolwiek ta cecha książki Rappaport w niektórych fragmentach okazuje się zarazem główną jej wadą. W kilku miejscach autorka ulega bowiem pokusie prostego wyjaśniania wyrafinowanych nieraz zagadnień teoretycznych, z którymi na różnych etapach swojej działalności mierzył się Lenin, przez pryzmat prywatnych perypetii autora *Państwa i rewolucji* oraz jego żony.

Przed przyjazdem do Piotrogradu

Popularnonaukowa książka *Conspirator: Lenin in Exile*, wydana w roku 2009, poświęcona jest szesnastoletniemu pobytowi Lenina na emigracji w latach 1902–1917 – a więc temu okresowi, którego znaczenie biografowie zazwyczaj bagatelizują, skupiając się na pięcioletnich, porewolucyjnych rządach Uljanowa. Przykładem może tu być choćby wpływowa pod względem skali politycznego oddziaływania praca Wolkogonowa, który przedrewolucyjnemu życiu Lenina poświęca stosunkowo niewiele miejsca. Co więcej, wątki dotyczące życia autora *Państwa i rewolucji* poza Rosją traktuje Wolkogonow nad wyraz swobodnie, okraszając nieliczne fakty stosownymi komentarzami o „wygodnym życiu” emigracyjnym Lenina. Aby jednak nie osłabić konstruowanego na kartach książki przekonania o konsekwentnej

¹ Główne kierunki debat i linie krytyki wewnątrz nich obszernie rekonstruuje Paul Le Blanc, wskazując, że postać Lenina nie doczekała się jeszcze ostatecznych rozstrzygnięć w kwestii wielu sfer jego życia i działalności z uwagi na fakt, że jego rola w XX wieku jest trudna do pełnego zrozumienia i jednoznacznej oceny (Le Blanc 2012).

² Autorka to urodzona w 1947 roku w Wielkiej Brytanii nieakademicka historyczka, zajmująca się do tej pory m.in. epoką wiktoriańską, kwestią emancypacji kobiet oraz rewolucyjną Rosją. W dorobku, obok biografii Lenina, ma również poczytne prace na temat kulisów życia Stalina i królowej Wiktorii, a także opracowanie o udziale kobiet w wojnie krymskiej oraz encyklopedię kobiet-reformaterek.

totalitarności Leninowskiego światopoglądu od samego początku jego politycznie świadomego życia, wszelkie wzmianki o jego pobycie w krajach Europy Zachodniej historyk przemieszał z wątkami z okresu porewolucyjnego. Tak zaburzony porządek zdarzeń służy uzasadnieniu wykreowanego na kartach książki obrazu Lenina jako ideowego, totalitarnego monolitu (Wolkogonow 1997). Jeszcze mniej miejsca (ok. 20 stron) na bardzo pobieżny opis emigracyjnego okresu życia Uljanowa poświęciła Beryl Williams, która także lansowała tezę o bezpośrednim wpływie myśli Leninowskiej (nawet tej najwcześniejszej) na powstanie Stalinowskiej dyktatury w Rosji. Co więcej, Williams w krótkich wzmiankach na temat życia Lenina w różnych krajach Europy koncentruje się na klótlwości środowisk emigracyjnych, nie wyciągając z tego typu politycznej aktywności bardziej systematycznych wniosków (Williams 2002). Słowem, tego rodzaju narracje dekontekstualizują Lenina, *a priori* orzekając o ciągłości wszystkich jego działań i o niemalże wrodzonych skłonnościach dyktatorskich.

Obok zabiegu swoistej monumentalizacji Lenina w popularnych – zwłaszcza w Polsce – pracach biograficznych dostrzec można jeszcze jedną strategię konstruowania wyobrażenia o tej postaci. Autorzy tacy jak np. Richard Pipes, Orlando Figes czy Robert Service, niby to polemizując z „sowieckimi mitami”, deklarują chęć wydobycia na światło dzienne „nieznanych” czy „ukrywanych” faktów z życia prywatnego Uljanowa, po to by skrupulatnie wykazywać, jak doszło do narodzin tego pozbawionego „ludzkich cech” polityka (Service 2003; Pipes 2006, 357–403; Figes 2009, 165–178). Zatem obraz Lenina, jaki wylania się z tego typu opracowań, przedstawia człowieka o marsowym obliczu i totalitarnej osobowości, która ukształtować się miała na długo przed słynną kolejową wyprawą do Piotrogradu. Tak sformatowanego rewolucjonistę łatwo postawić w szeregu totalitarystów, by w ten sposób zrekonfigurować pole polityczne, redukując wielość stanowisk do prostej opozycji „liberalne” („demokratyczne”) – „nieliberalne” („totalitarne”) (Lepinçon 2013).

Conspirator zyskał jednak rozgłos nie dzięki temu, że książka ta oferuje drobiazgową, narracyjną i nieskrojoną na polityczne potrzeby kamerdynerów neoliberalizmu opowieść o Uljanowie przed jego pojawieniem się na Dworcu Fińskim w Piotrogradzie, wypełniając tym samym pewną lukę i otwierając nowe możliwości interpretacji. Zainteresowanie mediów pracą Rappaport wywołała jej hipoteza, jakoby Lenin zmarł nie z powodu wylewu, jak powszechnie przyjmowano, ale na syfilis. Od tego typu sensacyjnych hipotez znacznie ciekawsze są, jak sędzę, obecne w dość licznych prasowych i naukowych recenzjach książki Rappaport spostrzeżenia na temat samej postaci Lenina, czynione jakby na marginesie

lektury. Część komentatorów zwracała uwagę na fakt, że to właśnie szesnaście lat spędzonych w różnych krajach Zachodniej i Środkowej Europy ukształtowało Lenina i w sposób wyraźny wpłynęło na charakter jego pięcioletnich rządów, a także na jego „bezwzględność” w dążeniu do przejęcia władzy (Eaton 2009; Hirst 2010; Legvold 2010). Nie brak też jednak interpretacji zupełnie banalnych i – biorąc pod uwagę materiał dostarczany przez autorkę – chyba nie do końca uprawnionych. Wedle niektórych recenzentów Lenin w ujęciu Rappaport miałby być znudzonym prawnikiem, który przypadkowo skręcił na drogę rewolucji (Srodes 2010), a także człowiekiem z gruntu nietolerancyjnym, bezlitosnym, nie liczącym się z ludzkimi kosztami rewolucji; człowiekiem, którego marzenia nigdy się nie ziściły (Smith 2010). Tego typu „interpretacje” wpisują się w nakreślone powyżej opowieści o Leninie i są obliczone na wygrywanie konkretnych politycznych stawek.

Wbrew tym obiegowym, publicystycznym opiniom, sformułowanym jakby przy okazji wieczornej lektury przedsiębranej w celach rozrywkowych (praca Rappaport nadaje się wszak do tego znakomicie), kilku recenzentów podjęło próbę akademickiego rozbioru książki brytyjskiej historyczki i umieszczenia jej w kontekście toczących się debat na temat biografii Lenina. Alexis Pogorelskin stawia tezę, że o ile Lars T. Lih – autor wpływowej interpretacji tekstu *Co robić?* oraz biografii Uljanowa (Lih 2008; Lih 2011) – postrzega Lenina jako działacza zakorzenionego w tradycji zachodniego marksizmu z uwagi na jego nawiązywanie (zazwyczaj nie wprost) do tradycji II Międzynarodówki (zwłaszcza Karla Kautsky’ego), o tyle Rappaport miałaby diagnozować Uljanowa jako typowo „rosyjskiego” marksistę (Pogorelskin 2012, 70). Klasyfikując w ten sposób autorkę *Conspirator*, Pogorelskin podjął pewne ryzyko, gdyż Rappaport nie polemizuje wprost z żadnym ze współczesnych badaczy, a w trwających debatach nie zajmuje jasno określonej pozycji. Interpretacja recenzenta budzi przy tym poważne wątpliwości. Opozycja „Wschód–Zachód” przyłożona do tej tradycji intelektualnej zdaje się powielać zimnowojenne schematy myślenia o zachodnim, socjaldemokratycznym „państwie dobrobytu” i wschodnim „siermiężnym komunizmie”, w istocie więcej zaciemniając, niż rozjaśniając. Stosowanie tego binarnego podziału w myśli marksistowskiej prowadzi zazwyczaj do aberracji. Problematyczna wydaje się tu choćby prosta, geograficzna kategoryzacja niejednorodnych nurtów i kierunków poszukiwań – wszak Lukács, konsekwentnie wskazujący, że bolszewizm to jedyna możliwa konsekwencja marksizmu, bywa traktowany jako fundator „zachodniego marksizmu” (Fracchia 2013). Interpretacja Pogorelskina wydaje się więc o tyle chybiona, że przecież Lenin wzorem większości „wschodnich” – choćby

w sensie geograficznej lokalizacji miejsca urodzenia – marksistów (wliczając w to także Polaków przełomu XIX i XX wieku), swoje rozważania teoretyczne kształtował podczas pobytu na emigracji, a więc w ciągłym kontakcie z zachodnią myślą socjalistyczną, tamtejszymi mediami czy instytucjami kultury. Co więcej, wydaje się, że ta figura myślowa jest nieuprawniona nie tylko z powodu wątpliwej wartości poznawczej, ale także dlatego, że jej użycie w tym przypadku wynika chyba z nie dość uważnej lektury *Conspirator*. Rappaport bowiem wielokrotnie podkreślała, że Lenin przewyższał i przekraczał zastane tradycje rosyjskiego ruchu populistyczno-rewolucyjnego. Autorka wskazywała, że bohater jej książki odnosił się krytycznie nawet do osobistego poświęcenia się jego brata Aleksandra, powieszono go za udział w zamachu na cara Aleksandra III (Rappaport 2009, 5–7; 15).

Lenin i warstwy czasu

Zresztą ta właśnie scena – ponure kazamaty twierdzy Szlisselburskiej, gdzie więzieni byli m.in. dekabryści, narodowolcy, polscy rewolucjoniści – otwiera narrację autorki, w której Lenin pojawia się dopiero po kilku stronach beletrystycznego niemalże opisu krajobrazu otaczającego nadnewskie więzienia. Ten zgrabnie napisany fragment niewątpliwie przyciąga uwagę i zachęca do przebrnięcia przez całą opowieść o szesnastoletniej tułaczce rosyjskiego rewolucjonisty. Życie Lenina w latach 1902–1917, bogate w rozmaite wydarzenia, postawiło przed Rappaport nielatwe zadanie ustrukturyzowania materiału empirycznego. To dość karkołomne przedsięwzięcie – tym bardziej, że Rappaport swą pracę koncepcyjną prowadziła na kilku warstwach czasu naraz. Badając życie Lenina, musiała wszak pozostać poznawczo wrażliwa na historię wydarzeniową (rewolucja 1905, wybuch I wojny światowej, rewolucja lutowa), na przełomy w działalności politycznej i aktywności teoretycznej Uljanowa, na zmiany miejsca jego zamieszkania, wreszcie – na trajektorie przemian w jego życiu osobistym i emocjonalnym. Innymi słowy, w jej narracji nakładają się na siebie struktury długiego trwania (zindustrializowany Zachód i zacofana Rosja), czas pokoleniowy (debaty polityczne przed 1914 roku), struktury średniego trwania (ład instytucjonalny), jednostkowe wydarzenia (życie osobiste). Wreszcie życie Lenina to pasmo wojen i rewolucji, a zatem wydarzeń o szczególnym charakterze, łączących synchroniczność i diachroniczność, wynikających z długoterminowo akumulowanych doświadczeń i tworzących doświadczenia zupełnie nowe (Koselleck 2012).

Przyznać trzeba, że w systematyzacji tego niejednorodnego czasowo i jakościowo materiału Rappaport poradziła sobie nadzwyczaj dobrze. Jej opowieść ujęta została w ramy osiemnastu krótkich rozdziałów, z których każdy stanowi dość spójną całość. Zgodnie z przyjętą konwencją, każdą kolejną część otwiera opis krajobrazu lub krótka prezentacja kontekstu społeczno-politycznego danego miasta, w którym główny bohater jawi się jako osoba niezakorzeniona i nieustannie wrzucana w nowe okoliczności. Konstruuąc narrację, autorka pozostała wyczulona także na wagę poszczególnych przełomowych wydarzeń, stąd niektóre rozdziały obejmują szeroki zakres czasowy (np. szesnasty, *Ta cholerna Szumajcaria*³, opisuje wydarzenia od września 1914 do lutego 1916 roku), inne zaś poświęcone są bardzo wąskim wycinkom biografii Lenina (rozdział piętnasty, *Rosyjski szpieg w Galicji*, w całości rozgrywa się w sierpniu 1914 roku). Narracja kończy się w momencie, gdy Lenin wysiada z pociągu w Piotrogradzie w kwietniu 1917 roku. Ta zreżymowana i interesująco napisana książka w swojej strukturze ma jeden znaczący brak – kluczowe fragmenty pozbawione są jakiegokolwiek części konkludującej. Krótkie rekapitulacje na końcu każdego rozdziału niewątpliwie przyniosłyby korzyść dwojakiego rodzaju: czytelnikowi ułatwiłyby odbiór treści, na autorce zaś wymusiłyby wykroczenie poza rekonstrukcyjną opowieść, zmuszając ją tym samym do zajęcia jasnego stanowiska w debatach na temat Lenina.

Recenzenci celnie zdiagnozowali główne potknięcia Rappaport. Jak pisał Ronald Grigor, autorka *Conspirator* popełniła „kilka niewinnych błędów – Leninowski *Rozwój kapitalizmu w Rosji* nie ma 40 stron, tylko jest monstrualnych rozmiarów monografią; Edward Bernstein nie powinien być nazywany »ekonomistą«; wychodząca w podziemi »Nina« była drukowana w Baku, nie w Tyflisie; i Baku nie znajduje się w Gruzji, ale” – pospiesznie dodaje autor omówienia – „są to drobne niuansy” (Grigor 2010). Cytowany już Pogorelskin zwraca natomiast uwagę na fakt – i trudno mu w tym punkcie odmówić racji – iż Rappaport nie przytacza przekonującego dowodu na rozwiązłość Lenina (Pogorelskin 2012, 71), co znacznie osłabia hipotezę o przyczynie jego śmierci, która przecież przyniosła książce tak dużą popularność. Rzeczywiście – obszerny fragment poświęcony rzekomemu częstemu korzystaniu Uljanowa z usług paryskich prostytutek (napisany zresztą w tonie polemiki z „sowiecką hagiografią”) oparty jest raczej na dywagacjach i powtarzanych przez autorkę plotkach niż na przekonującym świadectwie źródłowym. Za takie bowiem trudno uznać przesłankę, iż paryskie domy publiczne znajdowały się w pobliżu Biblioteki Narodowej,

³ Wszystkie tłumaczenia tytułów i cytatów dokonane zostały przez autora.

w której Lenin spędzał całe dnie. Obok tego wątpliwej jakości dowodu przytacza autorka również opinię rosyjskiego malarza-emigranta Iwiczewa, posiadającego rzekomo list od Lenina, w którym ten opisywał ponoć swoje zainteresowanie młodymi paryżankami (Rappaport 2009, 218). Niestety także to źródło jest nader wątpliwe – trudno znaleźć jakiegokolwiek informacje na temat wspomnianego przez Rappaport malarza. W efekcie w niektórych partiach rzeczowość wywodu zostaje zastąpiona przytaczaniem pogłosek.

Oprócz podania w wątpliwość tych nieudokumentowanych źródłowo sensacji, Pogorelskin wskazuje, że nieuzasadnione jest traktowanie przez autorkę Grigorija Zinowjewa i Lwa Kamieniewa jako ludzi pozbawionych własnego zdania (*yes-men*) (Pogorelskin 2012, 71–72). Do tych formalnych w zasadzie uwag dodać można dość jednostronne ukazanie przez autorkę Galicji jako zacofanej, zaściankowej części monarchii austro-węgierskiej. Rappaport, być może nieświadomie, powieliła w ten sposób pewien mit utrwalony m.in. przez Normana Daviesa, z którym od kilku lat polemizują międzynarodowe, interdyscyplinarne zespoły badawcze, zajmujące się studiami nad Galicją (Menz 2014).

Podróż, albo stawanie się Lenina

Jakie spojrzenie na Lenina oferuje Rappaport? Jego fenomen zdaniem autorki wynika przede wszystkim z faktu, że był on działaczem politycznym całkowicie nowego typu, który zerwał z zastanymi, romantycznymi kanonami myślenia o ludzie i rewolucji, a także z pewną obyczajowością stereotypowo przypisywaną rewolucjonistom jego czasów. Lenin unikał rosyjskiej bohemy i prowadzonego przez jej przedstawicieli hałaśliwego i bałaganiarskiego życia, dzięki czemu zresztą udawało mu się umykać uwadze policji (Rappaport 2009, 39, 84). Nie chciał tworzyć blankistowskich grup spiskowych, typowych dla rewolucjonistów z połowy XIX wieku. Zasady konspiracji traktował natomiast nie jako ekscytujący rytuał, lecz jako efektywną politycznie konieczność, przesuwając w ten sposób pojęcie „awangardy” ze sfery artystyczno-kulturalnej do sfery politycznej (Buck-Morss 2000, 54–61). Rappaport w tej kwestii idzie więc pod prąd tych popularnych interpretacji, które genezy Leninowskiego programu organizacji partii upatrują w jego wczesnych narodnickich inspiracjach, w lekturze pism Nikołaja Czernyszewskiego czy Piotra Tkaczowa. To nieortodoksyjne stanowisko łączy ona jednak z dużą wrażliwością na specyficznie rosyjskie warunki działania ruchu rewolucyjnego. W tym punkcie interesujące są dywagacje autorki na temat angielskich słów

plotting i *conspiracy*, które w języku rosyjskim mają jeden odpowiednik – *konspiratsja*. O ile bowiem to ostatnie słowo oznacza pewien stan pozostawania w „tajemnicy” lub działania w „podstępnie w celu uniknięcia bycia wykrytym” (Rappaport 2009, 47), o tyle *conspiracy* odnosi się do realizacji konkretnego, nielegalnego planu.

Niestety tego typu semantycznych analiz, polegających na wyszukiwaniu zakumulowanych długoterminowo znaczeń w kluczowych pojęciach lub – dla odmiany – konceptualnych przesunięć dokonywanych przez Lenina i jego środowisko na etapie politycznego stawania się, nie ma w książce zbyt wiele. Co prawda sporo miejsca Rappaport poświęca na opisy zaciętych dyskusji, w których brał udział bohater jej książki, nie wyciąga jednak z tych wydarzeń przekonujących wniosków. Tymczasem z zebranego przez autorkę materiału źródłowego wynika, że rosyjski rewolucjonista doskonale rozumiał, jak istotnym wymiarem polityki jest sfera języka. Lenin z całą pewnością wiedział, że pojęcia z sufiksem „-izm” z powodzeniem traktować można jako broń przeciwko politycznym oponentom (Cuttica 2013; Cuttica 2015, 761), dlatego też – na co zresztą kilka razy wskazuje Rappaport – wielokrotnie miotał on oskarżeniami o „anarchizm”, „oportunizm”, „liberalizm”, „idealizm” itp. Luźne refleksje autorki na ten temat stanowią przyczynę do dalszych dociekań w tym zakresie.

Trudno oczywiście winić Rappaport za niedostateczne zbadanie kwestii pojęciowej pracy wykonanej przez Lenina podczas jego pobytu na emigracji – w książce nie pada bowiem zapowiedź bardziej rozbudowanej analizy na tym polu. Znacznie większym problemem jest natomiast brak próby wyjaśnienia, w jaki sposób pobyt w krajach Zachodniej i Środkowej Europy wpływał na kształtowanie się Leninowskich koncepcji politycznych, co uderza tym bardziej, że samo pojęcie „emigracji” znalazło się w tytule książki Rappaport. Historia tułaczki Uljanowa po Europie zdaje się wpisywać w szerszą historyczną tendencję, w ramach której migracje – wiążąc się z transferem pojęć do nowych kontekstów politycznych – wpływały na wypracowywanie nowego języka opisu rzeczywistości, stymulując tym samym procesy rewolucyjne. Podróże, których efektem jest polityczne działanie w bardziej zdemokratyzowanych i nowoczesnych warunkach, intensyfikują napięcie między tym, co doświadczane a tym, co oczekiwane. Związane z tymi praktykami tłumaczenie całych tekstów lub pojedynczych pojęć powoduje ich zaistnienie w nowych układach znaczeń, co zmusza do zadania pytań o to, co nieprzekładalne, o użyteczność idei w nowych warunkach, o poszerzanie przestrzeni doświadczeń czy o powstawanie nadwyżki znaczeń

(Pernau 2012; Hill 2013, 134–158; Lianeri 2014). Nie chodzi tu, co warto zaznaczyć, o przeszacowywanie sprawczości pojęć i języka politycznego w procesie historycznym. Stawką tego rodzaju teoretycznej refleksji byłoby natomiast wskazanie, co Lenin w istocie **czynił**, przesiadując w kopenhaskiej Bibliotece Królewskiej czy prenumerując stopy gazet podczas pobytu w Białym Dunajcu i w jaki sposób te **aktywności** ukształtowały Lenina przed 1917 rokiem.

Wrażliwość na te kwestie wydaje się zresztą szczególnie istotna podczas śledzenia ideowych przemian dokonujących się w długim wieku dziewiętnastym na peryferiach Europy (Kuligowski 2012). Ważny przedstawiciel rosyjskiego oświecenia, Aleksander Radiszczew postępowymi ideami przesiąkł w czasie swych studiów w Lipsku (Jakubowski 1951, VII–IX). Dekabryści to byli uczestnicy wojny z Napoleonem, którzy przez pewien czas stacjonowali we Francji. Wielka Emigracja umożliwiła polskim uchodźcom uczestnictwo w dyskusjach nad najbardziej palącymi problemami ówczesnej Europy. W tych samych dyskusjach głos zabierali tacy rosyjscy emigranci jak Aleksander Hercen czy Michail Bakunin. Gigantyczna praca koncepcyjna dokonująca się w zaciszu paryskich bibliotek oraz w rozgardiaszu londyńskich barów zachodziła dzięki wyjęciu określonych jednostek z ich rodzimych środowisk i ulokowaniu w zupełnie nowych środowiskach, wpływając na zmiany w polu tego, co polityczne. Tacy aktorzy bowiem z definicji pozostawali bezdomni, niezakorzenieni, a kontekst Europy Środkowo-Wschodniej dodatkowo powodował, że ich podróże były wstępnym warunkiem kreowania politycznej nowoczesności na europejskich peryferiach (Sontag 1984, 699–700). Wzbogacenie książki o refleksje na ten temat z pewnością podniosłoby znacznie jej wartość merytoryczną.

Brak wyczulenia autorki na konceptualne zmiany, zachodzące (na różnych poziomach) w języku politycznym peryferyjnego komunizmu, a będące rezultatem działalności Lenina w kręgach emigracyjnych, to nie jedyny mankament książki Rappaport, na który natknie się czytelnik zorientowany w historii intelektualnej. Irytację wzbudza także sposób, w jaki Rappaport traktuje dzieła polityczne rewolucjonisty z interesującego ją okresu. Autorka zazwyczaj ogranicza się do wymienienia tytułów prasowych, w których pojawiały się teksty Lenina, wprost wspominając tylko o kilku najistotniejszych jego pracach, streszczając zawarty w nich ładunek teoretyczny w dwóch–trzech krótkich akapitach. Rzecz jasna nie trzeba wymagać od biografki znajomości całokształtu teoretycznej spuścizny (i późniejszych interpretacji tej spuścizny) postaci, z którą próbuje się ona mierzyć. W tym sensie

zrozumiałym byłoby, gdyby Rappaport poprzestała na czysto sprawozdawczej pracy, bez wikłania się w wątpliwej jakości rozważania. Niestety jej próby konfrontowania się z myślą polityczną Lenina opierają się często na wyjaśnianiu problemów politycznych w odniesieniu do cech psychologicznych. W tej materii na kartach książki pojawia się kilka uproszczeń. Na przykład autorka stawia tezę, że Lenin czuł się „zaskoczony” wybuchem I wojny światowej, choć była ona przecież istotną częścią jego teorii imperializmu jako epoki brzemiennej w wojny i rewolucje (Lukács 2008, 19–29). Również sformułowanej przez Lenina nowatorskiej wizji partii nie można wyjaśniać tak, jak próbuje robić to Rappaport, przyglądając jej się wyłącznie przez pryzmat osobistych cech, bez poświęcania należytej uwagi przyjętym w tym zakresie rozstrzygnięciom teoretycznym, dotyczącym podmiotu politycznego konstruowanego przez bolszewików i mienszewików.

W książce pojawia się jednak pewna ciekawa kwestia natury teoretycznej, odnosząca się do dorobku rosyjskiego rewolucjonisty – to problem jego kategorycznej niechęci do feminizmu. Rappaport w posłowie wspomina o swoim świadomym przyjęciu perspektywy feministycznej i kobiecej (cokolwiek miałyby to znaczyć) podczas czytania emigracyjnego Lenina (Rappaport 2009, 319). Deklaracja ta nie znajduje szczególnego potwierdzenia w tekście *Conspirator*, gdyż w istocie owa „perspektywa” sprowadza się do kilkakrotnego wskazania, że Lenin bagatelizował kwestię kobiecą na rzecz „twardego marksizmu” (czymkolwiek ten ostatni miałby być). Tę niezwykle interesującą kwestię Rappaport zdaje się sprowadzać do rozważań nad prywatnymi perypetiami Uljanowa. W gronie bolszewików bowiem feminizm interesował przede wszystkim Innesę Armand, domniemaną kochankę Lenina. To ona bezskutecznie prosiła go o wprowadzenie wykładów o kwestii kobiecej do kursu partyjnej szkoły dla bolszewików w Longjumeau, a także – kilka lat później – o recenzję jej przemyśleń dotyczących możliwości łączenia feminizmu i socjalizmu, wolnej miłości i praw kobiety w małżeństwie. Lenin uznał, że te zagadnienia nie są efektem marksistowskiej analizy, a wolna miłość to wymysł burżuazyjny (Rappaport 2009, 214, 260–261). Wyjaśniając te problemy, autorka ogranicza się zatem do snucia domysłów na temat rzeczywistych relacji pary, nie eksplorując tego zagadnienia w sposób, na jaki ono niewątpliwie zasługuje.

W poszukiwaniu Uljanowa

Należy jednak dodać kilku słów w obronie pracy Rappaport, gdyż – mimo odnotowanych słabości – może ona być istotnym punktem wyjścia do przemyślenia znaczących kwestii. Nazwiska Lenin i Uljanow niekoniecznie muszą oznaczać tę samą osobę. We wprowadzeniu do jednej ze swych książek Lars T. Lih w interesujący sposób analizował anglosaską literaturę na temat rosyjskiego rewolucjonisty powstającą po drugiej wojnie światowej. Doszedł do wniosku, że da się w niej zaobserwować „dwóch” Władimirów Iljiczów: „Lenina” – polityczną instytucję i „Uljanowa” – człowieka (Lih 2011, 7–17). W tym sensie *Conspirator* to książka przedstawiająca to drugie oblicze. Pytanie brzmi jednak, czy można trafnie interpretować prywatność autora *Co robić?* bez dogłębnego wczytania się w jego teksty polityczne. Dostarczanie kontekstu dla badaczy myśli politycznej Lenina nie wydaje się świadomie obranym celem Rappaport, choć w obiegu naukowym jej książka – poza tym, że stanowi materiał dla poszukiwaczy historycznych ciekawostek – skazana jest na odegranie tej właśnie roli.

Rozpoczynając książkę, Rappaport zarysowuje przed czytelnikiem obraz twierdzy Szlisselburskiej, kończy ją zaś – w epilogu o wymownym tytule *Good-bye Lenin* – przedstawieniem panoramy Nowej Huty i zburzonego pomnika Lenina. Wydaje się, że dość przewrotnie odnosi się to do rzeczywistego sensu publikacji. Jeśli autor *Co robić?* ma być kimś więcej niż postacią ślepo wielbioną czy ślepo znienawidzoną, to niewątpliwie jego działalność potrzebuje odbrazowania. Oprócz wprowadzenia nieugruntowanych źródeł, a chętnie podchwyconych przez media dywagacji na temat seksualności Lenina, Rappaport w kilku miejscach podważa inne utarte kanony myślenia o jego życiu, które próbowała zakonserwować „sowiecka hagiografia”. Z drugiej strony, krytycznie czytana książka Rappaport może okazać się skuteczną bronią w zwalczaniu tych interpretacji, które – niby to ujawniając nieznanne fakty z życia Uljanowa – traktują Lenina-instytucję jako raz na zawsze ukształtowany monolit, postać bliską Hitlerowi i Stalinowi, niemal nieludzką w swym wrodzonym okrucieństwie.

Rappaport, demitologizując Lenina, nadaje mu zarazem „ludzką” postać. Nie ma tu genialnego lub, dla odmiany, krwiożerczego wodza rewolucji. Jest za to tulacz będący nieustannie w procesie stawania się, jest postacią pełną sprzeczności i paradoksów: bezdomny twórca, niechętny bohemie rewolucjonista, marksistowski teoretyk ruszający pod prąd historii

i organizujący rewolucję na peryferiach. Jest Uljanow: w młodości przykładowy uczeń, nie zaś urodzony buntownik (Rappaport 2009, 10). Jest człowiek, który lubił grę w szachy, pianino, jazdę na rowerze i dość obsesyjnie obawiał się aresztowania. Tę w gruncie rzeczy udaną demitologizację Uljanowa uznać więc można za zaproszenie do przemyślenia „Lenina-institucji” i nadania mu zupełnie nowego wymiaru politycznego.

Wykaz literatury

- Buck-Morss, Susan. 2000. *Dreamworld and Catastrophe: the Passing of Mass Utopia in East and West*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Cuttica, Cesare. 2013. „To Use or Not to Use ... The Intellectual Historian and the Isms: A Survey and a Proposal.” *Études Épistémè – Revue de littérature et de civilisation (XVIe – XVIIIe siècles)* 23. <https://episteme.revues.org/268#article-268>
- Cuttica, Cesare. 2015. „Isms and History.” W *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. T. XII. Wyd. II. Oxford: Elsevier. 759–765.
- Eaton, George. 2009. „Conspirator: Lenin in Exile.” *New Statesman*. <http://www.newstatesman.com/non-fiction/2009/10/lenin-exile-rappaport-finland>
- Fracchia, Joseph. 2013. „The Philosophical Leninism and Eastern »Western Marxism« of Georg Lukács.” *Historical Materialism* 1: 69–93.
- Grigor, Ronald. 2010. „Conspirator: Lenin in Exile; & Trotsky: A Biography.” *History Today*. <http://www.historytoday.com/ronald-grigor/conspirator-lenin-exile-trotsky-biography>
- Figes, Orlando. 2009. *Tragedia narodu. Rewolucja rosyjska 1891–1924*. Tłum. Beata Hrycak. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Hill, Christopher L. 2013. „Conceptual Universalization in the Transnational Nineteenth Century.” W *Global Intellectual History*. Red. Moyn, Samuel i Andrew Sartori. New York: Columbia University Press.
- Hirst, Christopher. 2010. „Conspirator: Lenin in Exile, By Helen Rappaport.” *Independent*. <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/reviews/conspirator-lenin-in-exile-by-helen-rappaport-1945743.html>
- Jakubowski, Wiktor. 1951. „Wstęp.” W Aleksander Radiszczew. *Podróż z Petersburga do Moskwy*. Tłum. Seweryn Pollak. Warszawa: Książka i Wiedza. V–XXXIV.
- Koselleck, Reinhart. 2012. *Warstwy czasu: studia z metahistorii*. Tłum. Krzemień-Ojak, Krystyna i Jarosław Merecki. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Kuligowski, Piotr. 2012. „Podróż, utopia, rewolucja.” *Czas Kultury* 3: 52–59.
- Le Blanc, Paul. 2012. „Lenin and his biographers.” *International Socialist Review* 86. <http://isreview.org/issue/86/lenin-and-his-biographers>
- Legvold, Robert. 2010. „Conspirator: Lenin in Exile; The Making of a Revolutionary.” *Foreign Affairs*. May/June. <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/2010-05-01/conspirator-lenin-exile-making-revolutionary>
- Lepinçon, Léo. 2013. „Roger Martelli, »Pour en finir avec le totalitarisme.«” *Cahiers d’histoire. Revue d’histoire critique* 121. <http://chrhc.revues.org/3224>
- Lianeri, Alexandra. 2014. „A Regime of Untranslatables: Temporalities of Translation and Conceptual History.” *History and Theory* 4: 473–497.
- Lih, Lars T. 2008. *Lenin Rediscovered: What Is to Be Done? in Context*. Chicago: Haymarket Books.
- Lih, Lars T. 2011. *Lenin*. London: Reaktion Books.
- Lukács, György. 2008. *Lenin. Studium struktury myśli*. Tłum. Jerzy Łoziński. Red. Piotr Strębski. Warszawa: Samokształceniowe Koło Filozofii Marksistowskiej.
- Menz, Mariusz. 2014. „Recepcja Galicji we współczesnej historiografii polskiej.” *Sensus Historiae* 3: 75–101.
- Pernau, Margrit. 2012. „Whither Conceptual History? From National to Entangled Histories.” *Contributions to the History of Concepts* 1: 1–11.
- Pipes, Richard. 2006. *Rewolucja rosyjska*. Tłum. Tadeusz Szafar. Warszawa: Wydawnictwo Magnum.

- Pogorelskin, Alexis. 2012. „Helen Rappaport. Conspirator: Lenin in Exile.” *The NEP Era: Soviet Russia 1921–1928* 7: 70–72.
- Service, Robert. 2003. *Lenin – biografia*. Tłum. Marek Urbański. Warszawa: Wydawnictwo ISKRY.
- Smith, Douglas. 2010. „»Conspirator: Lenin in Exile«: Plotting a ruthless revolution.” *The Seattle Times*. <http://www.seattletimes.com/entertainment/books/conspirator-lenin-in-exile-plotting-a-ruthless-revolution/>
- Sontag, Susan. 1984. „Model Destinations.” *Times Literary Supplement* 22: 699–700.
- Srodes, James. 2010. „BOOK REVIEW: »Conspirator: Lenin in Exile.«” *The Washington Times*. <http://www.washingtontimes.com/news/2010/jun/25/book-review-conspirator-lenin-in-exile/?page=all>
- Williams, Beryl. 2002. *Lenin*. Tłum. Agnieszka Tuszyńska. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wolkogonow, Dmitrij. 1997. *Lenin*. Tłum. Maciej Antosiewicz. Warszawa: Wydawnictwo Amber.

Piotr Kuligowski – historyk myśli politycznej, dziewiętnastowiecznik, doktorant w Zakładzie Myśli i Kultury Politycznej IH UAM. Jego zainteresowania badawcze oscylują wokół historii polskiej myśli lewicowej, historii ruchów rewolucyjnych, historii pojęć, peryferyjnej nowoczesności oraz metodologii historii. Publikował m.in. w „Klio: czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym”, „Sensus Historiae”, „Historia i Polityka”, „Historia Slavorum Occidentis”. Redaktor afiliowany „Praktyki Teoretycznej”.

DANE ADRESOWE

Instytut Historii Uniwersytet Adama Mickiewicza
ul. Umultowska 89d
61-614 Poznań
E-MAIL: piotr.kuligowski.1990@gmail.com

CYTOWANIE: Kuligowski, Piotr. 2016. Uljanow – człowiek bezdomny. Uwagi o książce Helen Rappaport. *Praktyka Teoretyczna* 2 (20). 231-245.

DOI: 10.14746/prt.2016.2.8

AUTHOR: Piotr Kuligowski

TITLE: Ulyanov – a Homeless Man. Remarks on Helen Rappaport’s Book

ABSTRACT: Helen Rappaport in her book *Conspirator: Lenin in exile* proposes a new view of Lenin’s lifetime in exile, i.e., of the period 1902–1917, as the most important time in the Russian revolutionist’s life. This approach opens up a place for new interpretations, but also is combined with certain problems. To some extent, Rappaport succeeds in demythologizing Lenin and in showing him as a character whose features and outlook are in the process of being shaped. On the other hand, book contains many formulations that are poorly grounded in sources and sensational plots, which largely has ensured publicity for the book. In addition, Rappaport does not give convincing answers to the question of how Lenin’s stay in different European countries influenced the evolution of his outlook. Rappaport’s book is limited in this respect to summarizing subsequent works of the Russian revolutionist, as well as to attempting to interpret them through the prism of his psychological features.

KEYWORDS: biography, bolshevism, conspiracy, emigration, Lenin.